

DIALEKTIZM TUSHUNCHASI VA UNGA YONDOSH HODISALAR TAVSIFI.

Yuldashova Nargiza Abdulla qizi.

Termiz Davlat Universiteti. Magistranti.

Oqbo'tayeva Nasiba Haydarovna. Qumqo'rg'on tumani 15 sonli maktabda o'qituvchi.

ANNOTATSIYA: Maqolada dialektizm tushunchasi va unga yondosh hodisalar tavsifi haqida keng ma'lumotlar berilgan hamda dialektizimning ma'no va mazmuni haqida yozilgan.

KALIT SO'ZLAR: ijtimoiy-iqtisodiy, istorizmlar, arxaizm, fantastik, madaniy-ma'naviy, leksik.

KIRISH: Jamiyat o'sib-o'zgarib borar ekan, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy hayotdagi ba'zi tushunchalar tamomila eskirib, chiqib ketadi. Badiiy asarda muayyan davr voqealari tasvirlanar ekan, ana shu davrga oid bo'lgan eski tushunchalarga murojaat qilmaslikning also iloji yo'q. Tilshunoslikda bunday tushunchalarni ifodalaydigan so'zlar "arxaizmlar" va "istorizmlar" degan nomlar ostida umumlashtiriladi. Tilning hozirgi davri uchun eskilik buyog'iga ega bo'lgan til birligi arxaizm deb yuritiladi. "Arxaizm o'zi nomlayotgan voqelikni anglatuvchi leksik birlik bilan yonma-yon yashaydi." Arxaizmlar badiiy matnda tasvirlanayotgan davr voqeligini aniq tasvirlash, asarning tarixiy ruhini ta'minlash maqsadida qo'llanadi. O'rdu-qo'shin, handasa-geometriya, tilmoch-tarjimon, mirzakotib, sadr-raisa, lak-yuz, ming kabi so'zlar ishlatilganda davr ruhi ta'kidlangan hisoblanadi. [1, b.34] Arxaik so'zlar muayyan davrning yozma uslubini ifodalashda yoki qahramonning nutqiy xarakteristikasini berishda ham uslubiy vosita sifatida ishlatiladi.

ASOSIY QISM:

"O'zbek dialektologiyasi" o'zbek shevalarini o'rganadigan fandır. Dialektologiya so'zi grek tilidan olingan bo'lib, shevalar, dialektlar va lahjalar to'grisidagi bilim degan

ma'noni bildiradi. O'zbek dialektologiyasi o'zbek shevalarining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini, uning shakllanish va tarqalishi chegaralarini o'rganadi.

Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy- ma'naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Aslida ham ona tili deganda sheva tushunilishi haqiqatga yaqindir. Shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur. Bu haqda yurtboshimiz I.A. Karimovning: "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili - bu millatning ruhidir" - degan so'zlarini eslash o'rinlidir.[2, b.45]

O'zbeklar hozirgi O'zbekiston Respublikasi, Markaziy Osiyo mamlakatlarida, Afg'oniston, Turkiya, Saudiya Arabistoni, Avstraliya, Xitoy Uyg'uristonida va boshqa mamlakatlarda istiqomat qiladilar. Albatta, ularning tili o'zbek tili bo'lsa-da, o'ziga xos mahalliy xususiyatlarga ega. O'zbek shevalari o'zbek tilining mahalliy ko'rinishlari bo'lib, uni o'rganish fan uchun nazariy ahamiyat kasb etsa, bo'lajak til va adabiyot o'qituvchisi uchun amaliy ahamiyatga molikdir.

Dialektizm tushunchasi - Muayyan leksemaga tegishli bo'lgan so'zlar yoki nutq. Ular adabiyot rus tilida qo'shiq. Turli xil lug'atlar "dialektizm nima?" Degan savolga har xil javob beradi. Bir manbaga ko'ra, bu turli millatlarga mansub so'zlar yoki iboralar ifodalaydi provinsializm va vulqarizmdir. Boshqalar uchun esa, bu faqat ma'lum bir diyektning eng xarakterli, rangli ifodalari

Hozirgi kunda uchramaydigan faqat badiiy asarlarda tarixiy narsa yoki voqeahodisalarning nomini bildiruvchi so'zlar (istorizm "tarixiy so'zlar") deyiladi. Istorizmning arxaizmdan farqi shundaki, bugungi kunda o'sha tarixiy voqelikning o'zi ham uni anglatuvchi boshqa leksik birlik ham bo'lmaydi, xullas, istorizm o'zi ifodalayotgan hodisaning yagona nomidir.[3, b.12] Masalan: amin, pristav, mingboshi, noyib, ellikboshi, ponsad kabilar badiiy matnda ishlatilganda kitobxon tarixiy voqelikni ko'z oldiga keltiradi. Tarixiy so'zlar ham tarixiy voqelikni aniq ifodalash maqsadida qo'llanadi.[4, b.67]

Badiiy asar tilidagi eskirgan so'zlarni tahlil qilishda asar yozilgan davrni chetda qoldirmaslik zarur. Chunki "so'zlar yozuvchi yashagan, ijod etgan davrdayoq eskirgan bo'lishi mumkin bo'lganidek, asar yozilgan davrda faol iste'molda bo'lib, keyinchalik

iste'moldan tushgan" bo'lishi mumkin. Dialektizim yondosh hodisasi unga o'hshash bo'ladi.[5, b.10]

Masalan, Oqqodsho kadiga egilib qaraydi. Qatiqqa tupuradi. Balg'amlab balg'amlab tupuradi:

— Tuf, ah, tuf!

Oqqodsho etik uchi bilan Ibodin soqov iyagiga turtadi.

— Bo'ldimi, chuchela?

— deydi.

— Qani, endi yur. (Tog'ay Murod "Otamdan qolgan dalalar"). Bu badiiy matndan berilgan parchada qo'llangan oqqodsho istorizm so'z bo'lib tushuncha bilan shakl ham eskirgan, faqatgina yozuvchi tomonidan shu jarayonni jonli tasvirlash uchun qo'llanmoqda.

— Ayollar, erkagingiz bosmachi bo'p ketibdi, shu chinmi, deydi.

— Dehqonqul! Bosmachi demanglar. Necha marta aytaman, bosmachi demanglar deb.

— Bari ayol shunday deydi.

— Desa deya beradi-da. Bosmachi bo'lib, qaysi yurtni bosib olibmiz?

Bosmachi bo'lib, qaysi elni talon-toroj etibmiz? Dehqonqul! Bosmachi degich gapni ular o'ylab topdilar.

— Kimlar?

— Kimlar bo'lardi

— qizillar-da. Kimlar bo'lardi

— padar la'nat cho'chqalar-da. Cho'chqalar o'zlari yurtimizga bostirib keldi. Yana tag'in, bizni bosmachi deb atadi. Padar la'nat cho'chqalar o'zlarini yorliqlarini bizning peshonamizga yopishtirdi. (Tog'ay Murod "Otamdan qolgan dalalar") Mana shu badiiy parchamizdagi "bosmachi" so'ziga e'tibor beramiz, yozuvchi tomonidan bayon qilinayotgan voqea-hodisada bu so'z neologizm sifatida ishlatilmoqda. Lekin hozirgi kunda bu so'z ham u anglatgan tushuncha ham eskirgandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Boymirzaeva S. Oybek prozasining lingvostilistik tadqiqi.-Samarqand, ND, 2003.B.34
2. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, 2007.B.45
3. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2005y.b.12
4. Tog‘ay Murod. “Tanlangan asarlar” 1-jild “Sharq” nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati. Toshkent – 2008y.b.67
5. Tog‘ay Murod. “Tanlangan asarlar” 2-jild “Sharq” nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati. Toshkent – 2008y.b.10